

Kijk niet weg: autocraten kapen de onmisbare pijlers van de rechtsstaat

Frans Timmermans

Wat alle autocraten en zij die het graag willen worden met elkaar gemeen hebben, is het streven alle dragende instituties van de democratische rechtsstaat naar hun hand te zetten. Dit overnemen van de pijlers van de democratische rechtsstaat heet ‘staatskaping’. Poetin noemde het nadat hij aan de macht was gekomen „geleide democratie”, inmiddels is Rusland een totalitaire staat. Orbán [sprak van](#) „illiberale” democratie.

Inmiddels is dit niet alleen in Hongarije de kern van de aanpak, maar ook in Slowakije, mogelijk binnenkort in Tsjechië, een tijd lang in Polen onder Kaczynski – en ondertussen eveneens in de Verenigde Staten onder Trump. En zo’n beetje alle anti-rechtsstatelijke bewegingen in Europa die nog aan de kant staan en hopen (onder meer met financiële steun van de Amerikaanse regering) aan de macht te kunnen komen, hebben hetzelfde doel voor ogen.

Staatskaping is bij Orbán en Kaczynski centraal komen te staan nadat zij verkiezingen hadden verloren. Ze legden de schuld daarvoor bij die vermaledijde onafhankelijke media, die lastige rechters, die universiteiten die dachten vrijplaatsen te kunnen zijn, die veel te onafhankelijke staatsinstellingen en dat bedrijfsleven dat zich te weinig aantrok van hun wensen (en financiële verlangens). Het behoeft geen betoog dat Trump dit trauma met hen deelt.

Dus moet herverkiezing worden zekergestellt door alle instellingen te kapen en zo van de eigen partij de staatspartij te maken, uiteraard met de Grote Leider aan het hoofd.

Staatskaping leidt per definitie tot corruptie van diverse aard. Zelfverrijking van de machthebbers is standaard. Maar er is ook een andere vorm van corruptie: het al te makkelijk op de knieën gaan van de instituties; de zelfcensuur in de media; de coöptatie door de *captains of industry*; het wegstijgen als mensen worden aangepakt die weerstand bieden.

Valse aanklachten

In Polen zag ik rechters en officieren van justitie die grote persoonlijke offers moesten brengen omdat zij zich hadden uitgesproken tegen de staatskaping door Kaczynski. Intimidatie, demotie, valse aanklachten, bedreigingen, onverhoedse overplaatsingen naar de andere kant van het land. Het was dagelijkse praktijk en toch hielden velen de rug recht, ook al waren er nog meer die liever wegkeken.

Staatskaping staat bij de meeste mensen niet op de radar en dat willen de autocraten liever zo houden. Dus moeten de onafhankelijke instellingen voortdurend worden aangevallen en ondermijnd met verdachtmakingen en valse aantijgingen. Het resultaat daarvan is dat het vertrouwen van de bevolking in die instituties erodeert, zodat bij de meerderheid van de bevolking begrip – zo niet steun – ontstaat voor het overnemen van die instituties door de regerende macht. En vervolgens wordt deze steun weer gebruikt om staatskaping democratische legitimiteit te geven: ‘Zie je wel, de mensen willen dat wij die corrupte bende, die losgezongen elite aanpakken’.

Enmaal ingezette staatskaping is onvoorstelbaar moeilijk geheel te keren

Ruim tien jaar geleden bond de Europese Commissie de strijd aan met de Poolse regering omdat deze de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht aan het slopen was. Als commissaris verantwoordelijk voor de rechtsstaat nam ik toen het besluit om naar het Europees Hof van Justitie te stappen, een tot dan toe

ongekende stap.

Een van de belangrijkste argumenten waarmee ik mijn collega's in de Commissie kon overtuigen deze rechtszaak tegen Polen te beginnen, was het grote risico dat een geslaagde staatskaping alleen met een tegen-kaping ongedaan gemaakt zou kunnen worden. Daarmee zou na iedere verkiezing een 'zuivering' van de rechterlijke macht kunnen volgen, waardoor de scheiding der machten voorgoed zou worden beëindigd.

Het kost de huidige Poolse regering veel moeite de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht te herstellen en het blijft – ironisch genoeg – voor de oppositie makkelijk dit proces te framen als staatskaping, waardoor het vertrouwen in de rechterlijke macht verder ondermijnd wordt.

Eenmaal ingezette staatskaping is onvoorstelbaar moeilijk geheel te keren en zal een permanente bedreiging vormen voor de democratische rechtsstaat. De positie van de uitvoerende macht wordt er namelijk dusdanig mee versterkt, dat een nieuwe premier of president in de verleiding komt die macht te behouden en niet terug te geven aan de controlerende of rechterlijke macht, zeker als het vermoeden bestaat dat die twee machten nog gekaapt zijn door de vorige regering.

Laten we niet net doen of dit alles aan ons land voorbij trekt. De normalisering van radicaal- en extreemrechts in ons politieke en maatschappelijke bestel lijkt onomkeerbaar. De wens het demonstratierecht in te perken, de politieke bemoeienis met de rechtspraak, de verdachtmakingen tegen maatschappelijke organisaties, de normalisering van racisme en discriminatie in ons politieke taalgebruik; het draagt allemaal bij aan de ondermijning van de instellingen die onmisbare pijlers zijn van de pluriforme, democratische rechtsstaat.

Eerlijker samenleving

Er zijn mensen die hoop putten uit staatskaping, in de verwachting dat de autocraten een systeem omvergooien dat hen in de steek heeft gelaten. Die mensen win je niet voor de democratische rechtsstaat door ze naar de mond te praten, noch door te ontkennen dat ze in de steek zijn gelaten, maar door vastberaden en geduldig de samenleving eerlijker te maken. Dat is gelukt in de tweede helft van de vorige eeuw, er is geen enkele reden waarom het deze keer níet zou lukken.

Er zijn helaas ook mensen die geen staatskaping willen, maar het wel zien en het te ongemakkelijk of zelfs gevaarlijk vinden zich ertegen uit te spreken. Daarvan zijn er velen in de VS en ook in Europa. Vaak mensen die het goed hebben, met een stevige maatschappelijke positie en die hopen dat wegstijgen ertoe leidt dat hun positie en hun welvaart onaangetaast blijven.

Dit zijn de mensen zonder wie de autocraten het nooit zouden redden. Het zijn ook de mensen die je af en toe, om met Louis Paul Boon te spreken, een geweten zou willen schoppen. Hopelijk willen ze zich laten inspireren door de mensen in Minneapolis die de straat op gaan, door de rechters in Polen die niet wilden buigen, door de moedige burgers van Iran die met ware doodsverachting hun stem verheffen tegen het regime.

Doodgewone mensen vinden vaak de moed die bij de huidige zogenaamde elite te veel ontbreekt. Laten we daar allemaal een voorbeeld aan nemen.